

PEROVIĆ DR. SLOBODAN: TILTOTT SZERZŐDÉSEK

(ZABRANJENI UGOVORI U IMOVINSKOPRAVNIM ODNOSIMA,
BEOGRAD, SLUŽBENI LIST SFRJ, 1975.)

Perović Slobodan a belgrádi Jogtudományi Kar professzora. A fiatalabb professzorgenerációhoz tartozik. Számos eddig megjelent munkájában sikerrel alkalmazta a szociológiai iskola módszereit a kötelmi jog kutatott területein. Mindemellett megmaradt a jog sajátos ontológiája és a jog mellett. Ezt többek között azzal is el tudta érni, hogy a jogi normák értelmezésénél nemcsak a klasszikus doktrináris módszerekből, hanem a normák egyenes vagy többé kevésbé torzított vetületéből, a bírói gyakorlatból indul ki.

A Tiltott szerződésekben különösen kifejezésre jutott a szerző régebben is sikeresen alkalmazott módszere, mivel olyan kutatási területről van szó, ahol el sem lehet képzelni a szokványos doktrináris, praxisszemlélet nélküli hozzáállást.

A monográfia öt fejezetre tagolódik. Az első fejezetben a szerző a szerződési akaratszabadság korlátozásait és fejlődésmenetét taglalja. A második fejezet külön figyelmet szentel a közrend (ordre public) fogalom meghatározásának. A harmadik fejezetet a szerző a szerződés tárgyára vonatkozó tilalmak elemzésének szentelte. A negyedik fejezet a szerződés jogcímének (causa) tilalmainra vonatkozik. Végül az ötödik fejezet a tiltott szerződések jogi következményeit tárgyalja.

A szerződésben fennálló akaratszabadság sem az akarat határtalan autonómiáján (indeterminizmus), sem a szerződés alanyainak minden akarattól való megfosztásán, (determinizmus) alapul, hanem egy elven, amely számtalan korlátozást foglal magába. A régi római jogban az általános akaratkorlátozást a kötelező alakiség és a boni mores fogalma határozta meg. A korai feudalizmus barbár törvénykönyvei (Lex Salica, Lex Ripuaria stb.) az akaratszabadságot az archaikus formalizmus, a szimbolizmus és a rituál kereteibe zárták. A kései feudalizmus jogrendszere a világi és a kánonjog kettőssége jellemezte. A XIII. században

működő első jeles francia jogász, Philippe de Beaumenoire szerint a szerződéseknek a törvénynél nagyobb hatályuk van, s a szerződő feleknek ezért tiszteletben kell tartaniuk a szerződésbe foglalt kötelezettségeket, kivéve, ha a szerződés egy tiltott cél megvalósítását szorgalmazza. A kánonjogi eskü alatt megkötött szerződések akkor sem veszítették hatályukat, ha ellentétben álltak a világi, sőt a kánonjogi rendelkezésekkel is. A XVII. században élő francia Domat szintetizálta az előtte megfogalmazott elképzeléseket a szerződési szabadság korlátairól. Közel került a „közrend” azaz „társadalmi rendszer” — mint általános korlátozási mechanizmus fogalmához. A burzsoá akarat-autonómia-elmélet szerint a személy akarata szuverén, s az ember természetes joga, hogy magánjogi viszonyait minden külső akaraton kívüli korlátozástól függetlenül alakítsa. Az akarat egyedüli korlátozása a harmadik személy szabadságának sértetlenségében nyilvánul meg. A XX. század elején az akarat-autonómia elméletét bíráló alá helyezik (Gounot, Saleilles). A kritika többek között kiemeli, hogy az akarat-autonómia elmélete „Robinzonként” kezeli a személyt, izoláltan a társadalmi közegtől (család, társadalmi csoportosulások stb.). Az egyed a társadalom része s ez eleve a társadalmi korlátozások igénybevételét előlegezi. A szerző megállapítja, hogy az akarat-autonómia nem egy absztrakt szabadság koncepcióból ered, hanem az áruviszonyok felépítményeként alakul ki. Az akarat-autonómia nélkülözhetetlen kelléke annak a társadalmi rendszernek, amelyik a magántulajdonon és a munka szabadságának formális proklamációján alapul. A szerződési jogban az akarat autonómiáját csakis a domináló termelési viszonyokon keresztül szemlélhetjük. A piaci forgalom nagyobb szabadságát a nagyobb szerződési szabadság követi, a forgalom adminisztratív szabályozása leszűkíti a szerződési szabadságot. Azonban az akarat autonómiája minden esetben korlátozott. Beszélhetünk annak szűkebb vagy tágabb határaitól, de sohasem abszolút vagy szuverén voltáról. Ezek után a szerző rátér a szerződési szabadság elve általános korlátozásainak elemzésére, amelyben megkülönböztetett figyelmet szentel a jelentős polgári jogi törvénykönyveknek. A törvénykönyveket három csoportba sorolja: az első csoportba tartoznak azok a törvénykönyvek, amelyek a szerződési szabadság általános korlátozását „a közrend és a jó szokások” fogalmával határozzák meg (a francia Code civil, a Szerb Polgári Törvénykönyv, a Svájci Kötelmekről szóló Törvénykönyv és a Crna Gora-i Vagyonjogi Törvénykönyv); a második csoportba azok a törvénykönyvek tartoznak, amelyek általános szerződésszabadsági korlátként csak „a jó szokásokat” említik (a Német és az Osztrák polgári törvénykönyv); a harmadik csoportban azokat a törvénykönyveket találhatjuk, amelyek általános korlátként „a szocialista közösség szabályait” helyezik előtérbe (a szovjet, lengyel, magyar és csehszlovák polgári törvénykönyv). A tör-

téneti és jogösszehasonlítási elemzést követően a szerző rátér a szerződési szabadság elve általános és különös korlátozásainak kutatására, mégpedig a hazai jogi szabályokra és bírói gyakorlatra arányuló figyelemmel. Az általános korlátozások között részletesen elemzi az egyenértékűség elvének megvalósítását (a felén túli sérelem, az uzsoraügyletek, az anyagi javak szabad forgalma, a túlmértékű kamatszolgáltatással ellátott kölcsön, a közvetítői provízió szabályain keresztül), a vadházastársak közötti vagyoni jogi viszonyok korlátozásait, a személyi szabadság korlátozásait a házasságkötés aktusánál, a munkajogi viszonyok területén felmerülő személyi szabadságkorlátozásokat, a lakásviszonyok kialakítására vonatkozó korlátozásokat, a lemondást, a szerződési jogosultságokról és kötelezettségekről. A különös szerződési szabadságkorlátozások között a következő újszerű szisztematizáció alapján tárgyalja a releváns kérdéseket: a szerződéskötési aktusra vonatkozó korlátozások (kötelező szerződéskötés, harmadik személy jóváhagyása, a szerződő alany kiválasztása), azok a szerződési szabadságkorlátozások, amelyek a szerződés tartalmára vonatkoznak (törvénnyel előírányzott kötelező szerződési rendelkezések, csatlakozási szerződések); a *pacta sunt servanda* szabályára vonatkozó korlátozások; a szerződés alakiságára vonatkozó korlátozások. A fejezetet a szerző a szerződési szabadság határaitra érvényes általános következtetéseivel zárja le.

A második fejezetben a szerző a közrend (*ordre public*) rendkívül bonyolult fogalmával foglalkozik. Egy sajátos klasszifikáció alapján áttekintést nyújt az idevágó gazdag (főleg francia) jogi irodalomban felmerülő elméletekről. Elemzi azokat a véleményeket, amelyek lehetetlennek tartják a közrend fogalmának meghatározását (Morandier, Pascanu, Demogue, Jossierand, Japio és Ruc), majd rátér arra az elméletre, amely a közrend alapvető jellegzetességeiről tart számot (Planiol-Ripert, Beudant, Louis Lucas, Baudry-Lacantineri). Ezek után bemutatja az analitikusok véleménykörét, akik a közrend fogalmát a közrend törvényeinek vagy törvényszabályainak felsorolásával, vagy általános meghatározásával kísérelték körülhatárolni (Merlin, Toullier, Demant, Duranton, Marcadé, Demolombe, Laurent, Larombière, Aubry et Rau, Houques-Fourcade). Végül előtérbe helyezi azokat az elméleteket, amelyek a közrend fogalmát a szintetikus módszer alapján határozzák meg (Vareilles-Sommières, Alglave, Capitant, Duguit, Marmion). A fejezet végén a szerző megkísérli meghatározni a közrend, mint általános szerződési szabadságkorlátozási intézmény fogalmának meghatározását. A közrend azon elvek összessége, amelyen egy jogilag szervezett társadalmi közösség fennállása és tartama alapul, amely olyan meghatározott társadalmi normákban nyilvánul meg, amelyeket a szerződő feleknek egymás közötti viszonyukban tiszteletben kell tartaniuk. A fogalommeghatározást köve-

tően a szerző részletesen boncolja annak elemeit: a fennforgó társadalmi és jogi elveket, a közrend (jogi és morális) szabályainak kényszerítő (imperatív) jellegét, a közrend (konkrét tartalmának) időtől és helytől függő viszonylagosságát (tehát a közrend „időszerűségét”), s a közrend fogalmának érték-elemét, amely a szerződési jogbiztonságot szorgalmazza, hogy e fogalom meghatározásnak gyakorlati alkalmazhatóságát felfokozza, a szerző javasolja, hogy egy konkrét szerződés közrenddel való összhangját a szerződés tárgyára és jogcímére (causa) vonatkozó tilalmak figyelembevételén keresztül kell szemlélni. Ily módon a közrend fogalmának általános meghatározása sem sérti a jogbiztonság elvét, mivel a tiltott jogcím és tárgy konkrét kritériumokat is nyújt a szerződés érvénytelenségének megállapítására, kizárja a túlságosan széles értelmezést, s egyúttal konkrét támaszt is nyújt a gyakorlóbíró munkájához. A bíró a causa s a tárgy révén bejut a szerződő felek „lelkiismeretébe”, s ily módon könnyebben megállapíthatja a szerződés érvényességét avagy érvénytelenségét. A fogalom meghatározás egyúttal nem merev, ellenkezőleg, megfelelő, tág teret nyit egy konkrét érvénytelenségi jogvita különlegességeinek figyelembevételére.

A harmadik fejezet a szerződés tiltott tárgyával foglalkozik. A szerződés tárgya fogalmának meghatározásánál figyelemmel van arra a régi és egyúttal mindig aktuális vitára, amely a szerződés tárgyát megkísérli elhatárolni a szerződés tartalmától. Leszögezi, hogy a szerződés tárgyát mindig valamilyen adás, szolgáltatás vagy tevékenységtől való tartózkodás képviseli, míg a szerződés tartalmát a szerződő felek közötti jogok és köteleességek határozzák meg. A tárgy mindig vagyoni jellegű. A szerződés tárgyára vonatkozó tilalmakat a következő csoportosítás alapján tárgyalja: a társadalmi és magántulajdonból, azaz a polgárok tulajdonából eredő tilalmak, az egyes dolgok természetéből eredő tilalmak, az egyes szolgáltatások és tevékenységek természetéből eredő tilalmak.

A negyedik fejezetben a szerző a tiltott jogcímet kutatja. Különös figyelmet szentel a jogcím (v. jogalap) fogalmának meghatározására. Elemzi Domat (XVII. század) klasszikus causa-elméletét, az antikauziszták causa-bírálatát, majd a szubjektív és objektív fogalom meghatározás híveinek véleményét; kitér az alanyi-tárgyi elméletre (Maury, Capitant). Végül a szerző alátámasztja Henry Capitant, kiváló francia teoretikus véleményét, amely szerint a causa az a jogi cél, amelynek megvalósítására törekedtek a szerződő felek, pl. adásvételnél a tulajdonjog megszerzésére, vagy haszonbérletnél a bérlendő objektum bérlő általi rendeltetésszerű birtoklása stb. Bizonyos esetekben a causa fogalomkörébe szubjektív elemek is vegyülnek, különösképpen az ingyenes szerződéseknél (pl. ajándékozás, ingyenes letét, kamatnélküli kölcsön), amelyeknél tehát jelen van az animus donandi, vagy az intentio liberalis elve. Ezeknél a

szerződéseknél a jogalap a szerződő fél azon szándékában mutatkozik meg, hogy a másik szerződő fél részére valamilyen szolgáltatást vagy hasznot biztosítson. Ez a szándék, mint szubjektív elem, akkor nyer jogi relevanciát, ha erkölcstelen vagy tiltott indítékként mutatkozik meg. Ezek után a szerző részletesen tárgyalja a jogalapra és a jogilag releváns indítékokra vonatkozó tilalmakat. Különös figyelmet szentel a tiltott jogcímre vonatkozó hazai és külföldi bírói gyakorlatnak.

A monográfia ötödik fejezete a tiltott szerződések megkötéséből eredő jogi szankciókra vonatkozik. Tárgyalja a szerződés semmis, mivel sérti a közrend (ordre public) szabályait. A szerző elemezvén a semmisség konkrét jogi követelményeit, különös figyelmet szentel a semmisségre való hivatkozásnak és a kártérítésnek. Figyelemre méltó az az analízis, amely útján a szerző választ kíván adni arra a vitatott kérdésre, hivatkozhat-e a rosszhiszemű szerződő fél (azaz az a szerződő fél, akinek a szerződés megkötésének pillanatában tudomása volt a szerződés semmis voltáról) a semmisségre. A hazai bírói praxis nem egyöntetű ezen a területen. A szerző elemzi a restitutio in integrum módozatait. Síkraszáll emellett, hogy kirívó közrend sérelem esetén nem kell engedélyezni a kölcsönös szolgáltatások visszaszolgáltatását, tehát az előző helyzet visszaállítását, hanem hasonlóan a szocialista polgári törvénykönyvek megoldásaihoz, a bíróság nálunk is elkobozhatja a szolgáltatás tárgyát (egyenlőre amíg nincs idevágó hatályos jogszabály a Crna Gora-i Vagyoni jogi Törvénykönyv 600. szakasza által nyújtott jogszabály alapján). Az előző helyzet visszaállítási kötelezettsége mellett a tiltott szerződés jogi következményei közé sorolható a kártérítési kötelezettség is, amely a rosszhiszemű felet terheli, s a kártérítés a jóhiszemű fél indokolt kérelmére ítélt meg, pl. ha a szerződés megsemmisítése és az előző helyzet visszaállítása folytán valamilyen kárt szenvedett.

Perović Slobodan professzor monográfiája polgári jogi irodalmunk egyik kiemelkedő alkotása. A szerző e munkáját néhány éves alapos kutatómunka után tette közzé. Egy jelentős területet ölelt fel, a tiltott szerződések elméletileg és gyakorlatilag egyaránt rendkívül szövevényes problémakörét. E területen a könyv egyaránt fog útmutatásul szolgálni mind a bírósági gyakorlat, mind az elmélet, mind a törvényhozási tevékenység művelői részére — tekintve, hogy egyaránt érinti a hazai és az összehasonlító jogi, törvényhozási, gyakorlati és elméleti szempontokat, megfelelő elméleti körültekintéssel, elemzéssel, szintézissel és elfogadható önálló javaslatokkal. A mű jelentősen hozzájárult a polgári jog tudományos eredményeinek gazdagításához.